

Ritwa Herjulfsdotter: *Gravanordningar av gjutjärn. Kulturhistorisk undersökning 2012*. Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation 2012, Stockholm 2013. 54 s., ill. www.svenskakyrkan.se/arbetsgivare.

Gravminnen på kyrkogårdar är en rik källa för kulturhistoriker och de har alltför lite beaktats av forskningen. De utgör också ett centralt kulturarv som måste vårdas för att skyddas mot förstörelse. Etnologen Ritwa Herjulfsdotter har på initiativ från Svenska kyrkan, som förvaltar kyrkogårdarna, utfört en omfattande inventering och analys av gravanordningar av gjutjärn. Någon sådan undersökning har inte utförts tidigare. Etnologen Christian Aarsrud undersökte i sin doktorsavhandling 1982 smidda gravkors ur folkkonstperspektiv i Dalsland, Värmland och Östergötland. De gjutna gravminnena som är något helt annat uppfördes i en betydande utsträckning under 1800-talets senare del. Av speciellt intresse är att varje gjuten gravvård har en individuellt utformad inskription och utvalda symboler och dekorelement. Detta kan bara studeras genom fältarbeten på kyrkogårdar när man dokumenterar det fram till i dag bevarade beståndet. En hel del av dessa gravminnen har redan tagits bort. De gjutna gravanordningarna utgör idag ett hotat kulturarv genom att de är utsatta för rostskador och är svåra att reparera.

Ritwa Herjulfsdotter har valt ut Dalsland, Göteborg och Gotland för sin undersökning. Det är ett omfattande arbete att undersöka så många kyrkogårdar, varav 43 finns i Dalsland, 5 stora i Göteborg och 70 på Gotland. Eftersom få av dessa gravvårdar är försedda med stämplars kan man inte avgöra var och av vem de har tillverkats. Fokus får i stället ligga på vad man kan utläsa av dessa gravminnen. Kors är den vanligaste gravvårdstypen. Det består av tre varianter, nämligen enkla kors, treklöverkors och genombrutna kors med växtornamentik. De enkla korsen är äldst men vart efter blir de alltmer utsmyckade, bl.a. med strålar som utgår från korsets mitt. Treklöverkorsen har armar och överdel som avslutas i treklöverform. Även breda gavelhällar förekommer och då finns det mer plats för inskriptioner. Gravurnor återfinns särskilt på Gotland. Staket runt gravplatsen är tecken på mer påkostade gravanordningar. Sådana gravar förekommer i större utsträckning i staden med

dess större sociala variationer än på landsbygden. Symbolerna på de gjutna gravanordningarna består bl.a. av ett handslag mellan två händer, nedåtvända korslagda facklor, stjärnor, ek- och lagerkransar eller ankare, kors och hjärta. Änglar utgör den populäraste utsmyckningen. Det finns både antika och kristna motiv. Under de gjutna gravminnenas första tid på 1830-talet förekom väldigt få ornament men efterhand uppträdde de olika symbolerna mer och mer. Varje utsmyckning var förenad med kostnad för beställaren. En rik utsmyckning signalerade inför omgivningen att man hade råd att kosta på sin gravanordning.

Herjulfsdotter har gjort en pionjärsats genom sin inventering till nytta för kulturarvsforskningen, som är på frammarsch internationellt sett. Jag har glädje av denna studie i min egen undersökning av gravminnen som tidsdokument från tidigt 1800-tal och framåt. Den är knuten till arbetsgruppen Cultural Heritage and Property inom Society International of Ethnology and Folklore, SIEF. Jag fäster stor vikt vid inskriptionerna på gravminnena, vilka Herjulfsdotter inte har haft tillfälle att närmare gå in på. Då kan man ta upp frågorna om kön, ålder, social ställning och livsåskådning ur ett förändringsperspektiv på 1800- och 1900-talen.

Anders Gustavsson, Oslo/Henån

Nils-Arvid Bringéus: *Bonadsmålningar av Anders Eriksson i Ås*. Nordiska museets förlag, Stockholm 2013. 63 s., ill. ISBN 978-91-7108-565-8.

Nils-Arvid Bringéus har under lång tid varit en föregångsman inom etnologisk bildforskning. Boken *Bildlore: Studiet av folkliga bildbudskap* (1981) har varit banbrytande och ofta citerad. Ett specialområde för Bringéus har varit sydsvenska bonadsmålningar som hängdes upp i hemmen vid jultiden. Han har undersökt både enskilda målares verksamhet och bildernas budskap. I den senaste skriften specialstuderas målaren och klockaren Anders Eriksson (1774–1855) i Ås socken i Västbo härad i Småland och hans arbeten. År 1801 blev han indelt soldat och 1802 gifte han sig; han fick elva barn. År 1805 valdes han till klockare. Från 1797 signerade han sina arbeten med AES. Han målade sedan kontinuerligt fram till 1854; han dog 1855 vid

81 års ålder. Målningarna finns numera på Nordiska museet, Hallands konstmuseum i Halmstad, Kulturen i Lund, Göteborgs stadsmuseum, Smålands museum i Växjö, Bonadsmuseet i Unnaryd m.fl. museer. Boken som är utgiven på Nordiska museets förlag är rikt illustrerad med vackra färgbilder.

Anders Eriksson skiljer sig i flera avseenden från andra bonadsmålare. Han höll således hela tiden fast vid att måla på väv medan många andra målare redan omkring 1800 övergick till papper. Han komprimerade en del av sina motiv genom vad som kallas överskärningar, när olika figurer trängs samman. Han kunde avbilda både exteriör och interiör på samma målning. Rädslan för tomrum, horror vacui, delar han med andra målare. Den tog sig uttryck i en rik förekomst av blomsterornament, som ger målningarna en glad och ljus karaktär. De förlagor som kan spåras utgörs av kistebrev och den s.k. Figurbibeln, vilken utgavs i tre upplagor under 1700-talet.

I likhet med andra bonadsmålare dominerar de bibliska motiven hos Anders Eriksson. Flera motiv kan kombineras på samma målning. Det vanligaste motivet avser Jesu födelse, vilket är naturligt med tanke på att målningarna hängdes upp under jultiden. Anders Eriksson har också målat flera profana motiv, vilka visar på hans förtrogenhet med den samtida bondevärlden. Det gäller inte minst mat och dryck med inslag av alkoholhaltiga drycker och spelmän och dans.

Genom Bringéus skrift kommer läsaren en framträdande målare nära in på livet, vilket tidigare inte varit möjligt på detta sätt. Bakom den materiella kulturens uttrycksformer finns individer. Det närmaste man kan jämföra med är Elisabeth Berglins etnologiska avhandling (2000), med Bringéus som handledare, om den mycket framstående bonadsmålaren Johannes Nilsson i Breared i Halland. Själv har jag djupstuderat den bohuslänske folklivsmålaren Carl Gustaf Bernhardson (1915–1998) och finner i detta sammanhang Bringéus nya skrift väl är värd att rekommendera för alla som är folkkonstintresserade.

Anders Gustavsson, Oslo/Henån

Henrik Ranby: *Henriks byggnadsvård. Kulturarvsarbete mellan teori och praktik*. Göteborgs universitet 2014. 155 s. ISBN 978-91-9814-060-6.

Stadsantikvarien i Höganäs Henrik Ranby har skrivit en ovanlig bok. *Henriks byggnadsvård* är en delvis självutlämnande bok med formen av en professionell självbiografi och kretsar kring författarens erfarenheter av att utbilda sig till och arbeta som bebyggelseantikvarie. Han framstår som en energisk och ambitiös person som inte bara är stadsantikvarie utan också har doktorerat i konstvetenskap och med ett allmänt folkbildande intresse.

Men Henriks *byggnadsvård*? Njaa, i just det avseendet bygger berättelsen på tämligen all dagliga aktiviteter. Intressantare är istället hans erfarenheter från tjänsten som stadsantikvarie i Höganäs. Hur kan kulturmiljövård bedrivas från kommunal horisont?

Kritiken mot rivningarna i Helsingborg är uttalad och berättigad. Men hur står det till i Höganäs? I denna del av världen som Ranby känner bäst blir kritiken mer vag. Och det är inte så konstigt. Men ett större mått av självkritisk distans hade höjt värdet på skildringen.

Kulturmiljövården – inte bara Henrik Ranbys – är motsägelsefull. Den slits mellan å ena sidan strävan att hävda det redan hävdade och är inte sällan njugg eller t.o.m. kritisk till försök att öppna kulturarvsbegreppet för nya företeelser och illa representerade sociala grupper. Å andra sidan måste den följa med sin tid, förnya sig och vara relevant.

Motsägelsefullt är det också att q-märkning blir, som Ranby skriver, ”en del i en process som både leder till högt fastighetsvärde och garanti att idyllen runt omkring kommer att bestå”. Det brukar betraktas som ett väsentligt steg i en gentrifieringsprocess. Højningen av fastighetsvärdena orsakar social förändring. Bättre bemedlade människor flyttar in och höjer fastighetspriserna ytterligare. Husen står kvar och vårdas, men människorna som bodde i dem har flyttat.

Inte minst Höganäs har under de senaste tre decennierna varit föremål för en kraftig gentrifieringsprocess, en period som alltså i hög grad sammanfaller med stadsantikvariens verksamhet. Ranby pekar på denna process men sätter inte på allvar den i samband med kulturmiljövårdens insatser.

Något säger mig att denna kulturmiljövårdens